

GNOSTICKÁ MYSTÉRIA

Gerhard Wehr

Odkud jsme a čím jsme se stali? Odkud pocházíme a kde jsme se octli? Kam spěcháme a z čeho jsme vykoupeni? Jak je to s naším narozením a jak je to s naším znovuzrozením?

Tyto základní otázky se dotýkají existenciálních problémů každého člověka. Přesto způsob formulace těchto otázek vede naši pozornost tam, kde nacházíme zvláštní odpověď: do světa gnóze, příp. raně křesťanského gnosticismu. A jelikož se zde zabýváme otázkou sjednocení či znovusjednocení toho, co bylo odděleno, lze očekávat, že i gnostické duchovní hnutí antického křesťanství nám k tomu má co říci.

Nejprve se krátce zorientujme: řecké slovo „gnosis“ znamená poznání. Spolu s „pistis“, vírou, patří ke stěžejním výrazům Nového zákona. Způsob tohoto poznávání je však zvláštní. Nesmíme jej zaměňovat s filosofickým myšlenkovým úsilím. Gnosis chce totiž zprostředkovat náboženské poznání, a proto „rezignuje na racionální zdůvodnění. Gnóze není filosofie.“ Gnosis, poznání, lze spíše srovnat se spontánním uvědoměním nebo zvědoměním: uvědomuji si, že svět, v němž žiji, jakož i celý hmotný vesmír, svět jako takový, je ztělesněním ciziny. A gnostik nutně dodává: pokud se ve mně nerozboří světlo poznání, nenaleznu svou identitu a jsem svému skutečnému životu odcizen. Odkud tedy pocházím, když jsem v tomto svém pozemském vtělení připoután ke hmotné tělesnosti? Kde je má pravá vlast?

Odpověď gnostika zní: pravá vlast člověka leží ve světlém, vyšším, duchovním světě. Odtud pochází volání, které mě probouzí k pravému životu. Toto volání nejprve vyvolá něco jako ztracenou vzpomínku na to, že pocházím z vyššího světelného světa, na nějž jsem nadlouho úplně zapomněl. Odtud se nyní ozývá hlas (nebo přichází světelný posel) a volá k návratu, poté co vstupuji na „skrytou, posvátnou cestu, jež se nazývá gnosis“. Zde začíná obrácení a návrat domů: člověk buď vede život askety, který se vzdává světa, nebo se nechá - zdánlivě paradoxně - vést libertinstickou etikou. Libertinizmus, který zastávaly některé gnostické směry, dovoluje, ba nabízí nespoutaný život. Člověk otročí pudům a choutkám tělesnosti, s nimiž se však neztotožňuje a někdy je připisuje zlému stvořiteli světa, démiurgovi. Jeho temným dílem, hmotným tělem, je třeba opovrhovat. Skutečné osvobození a vykoupení, k němuž gnóze směřuje, ovšem přichází až se smrtí; nejvyšší měrou se naplní až na konci tohoto hmotného světa se všemi jeho silami a bytostmi.

Pokud však bytí člověka nemá být „bytím ke smrti“, nýbrž se má stát, jak si to představuje gnostik v rámci nesčetných mýtů o vykoupení a gnostických „škol“, bytím směřujícím k opětovnému dosažení původního života ve společenství s (plně transcendentním) Bohem, má pak před sebou úkol zrušit současný stav oddělení a navrátit se do ideální jednoty. Z historického hlediska lze gnózi popsat jako „světové náboženství“, které daleko přesahuje hranici křesťanství. Ze systematického pohledu je gnóze náboženstvím vykoupení, které připisuje mystériu coniunctionis, božským zásnubám a posvátné svatbě, ústřední význam. Plné účasti na osvobozujícím poznání dosahuje ten, komu je dána milost spojit se s bytostmi vyššího světa a získat tak svou úplnou identitu. Přibližme si to nyní na základě několika dokladů.

Tvoří je nejprve řada svědectví předkřesťanské (mystérijní) gnóze. Ta se na lidskou duši dívá jako na nevěstu, která v hieros gamos přijímá sémě božského světla, aby mohla porodit nového, duchovního člověka (anthrópos pneumatikos). Tento význam zaznívá v modlitbě Hermova zasvěcení: „Vejdí do mě, kyrios Hermés, jako dítě do života ženy!“ Také helenistický Žid Filón z Alexandrie, starší Ježíšův současník, věnuje symbolu posvátné svatby velkou pozornost. S tímto motivem se u něj setkáváme ve dvojí podobě: někde je to svatba božstva a personifikované Boží síly,

jinde sňatek Boha a lidské duše, příp. jedné z jejích částí nebo schopností, např. ctnosti. V obou případech může na božské straně jako ženich stát Logos (Slovo), které bylo - podle Jn 1, 1 - na počátku u Boha. „Obě formy se nej snadněji vysvětlují na analogii se slavnostmi mystérií, během nichž byla posvátná svatba mystům předváděna symbolicky nebo doopravdy, tedy i sám zasvěcovaný mohl vnitřně spoluprožívat sjednocení s božstvem skrze duchovní pohlavní akt, k němuž jej vedla epopteia (osvícení). U *Filóna* se objevuje Bůh jako otec a manžel Moudrosti, která od něj přijímá božské sémě a porodí mu jediného, milovaného syna, který se zjevuje ve fyzické podobě kosmu, ten se však překrývá s Logem, jelikož Logos jej obklopuje jako plášť a úplně jím proniká.“ *Filón* píše:

„*Sestupte tedy ke mně, vy všichni praví logoi moudrosti, vezměte si mě, nechte své sémě do mě vplynout, a spatříte-li hlubokou, plodnou a panenskou duši, neprojděte kolem bez povšimnutí; volejte ji ke spojení a sňatku, učiňte ji úplnou a těhotnou!*“

Jak vidíme, gnostik používá silně eroticky a sexuálně zbarvené výrazy a metafory, aby člověka získal pro svou věc. Přesto není pochyb, že se přitom jedná o řeč obrazů, která odkazuje výš. Vždy se tím myslí osvícení, nějaké poznání, které osvobozuje. Nicméně v Novém zákoně nacházíme zásadní odstup od řeči podobenství, která mystérium svatby jen naznačuje.

K dokladům gnóze 2. století po Kr. patří spisy *Irenaea z Lyonu*, jednoho z literárních bojovníků proti tzv. pseudo-gnózi, který velmi podrobně informuje o jednom významném gnostikovi a jeho učení. Jde o *Valentina*, pocházejícího z Egypta, který si očividně získal značný věhlas. Podle *Irenaea* Valentinova gnostická nauka představuje systém, který obsahuje celou řadu duchovních bytostí, eonů, rozdělených do dvojic. Na jejich čele stojí prvotní pár (nazývaný také syzygia, spřežení), Bythos (Propast) a Sigé (Mlčení). Ze spojení obou vycházejí další dvojice, nejprve Nús (Rozum) a Alétheia (Pravda) a zcela nakonec, jako 30. eon, Sofia (Moudrost), jež chtěla pochopit bezednou hloubku Boží, zřítla se však do temnoty hmoty, a tak potřebuje záchranu „Spasitele“, Ježíše.

Již mnohé dvojice aionů ve *Valentinově* systému poukazují na to, že tento gnostik vidí základ mystéria sjednocení ve sňatku položen v božsko-duchovním světě. Aniž bychom se blíže zabývali dramatickými a ne vždy jasně rekonstruovatelnými osudy jednotlivých aionů, můžeme říci, že Ježíš jako gnostický „Spasitel“ se spojuje posvátnou svatbou s „matkou“ Achamot (Moudrostí). Podobně je to umožněno i gnostikovi. Jakožto pneumatikos (nositel ducha, duchovní člověk), jenž je již „od přírody zachráněn“, má i on přístup k mystériu. Jeho posvátná svatba je sňatkem s jednou z andělských bytostí, které doprovázejí gnostického Spasitele. Gnostik sám při tom přejímá úlohu nevěsty, protože jde o to, aby přijal „sémě světla“, tj. poznání Boha, a zrodil nového člověka, jímž se má stát on sám. I zde zaznívá maxima, kterou kdysi převedl Nietzsche na společného jmenovatele svých psychologických aforismů: „Máš se stát tím, čím jsi.“

Irenaeus vypráví o jistých valentiniánech, kteří proces gnostického poznání a vykoupení oděli do obřadní podoby. Myslí se tím mystérijní akt, na něž narážejí i jiné doklady o gnózi. Tento blíže nepopsaný obřad se odehrával v tzv. „svatební místnosti“. Svatební síň je ve skutečnosti duchovní svět (Pléróma, plnost naplnění aionů), k němuž se duše, bloudící na zemi, v poznání pozvedá, není to tedy pozemský prostor. *Irenaeus* píše:

Některí z nich (tj. z Valentinových gnostiků) připravovali svatební místnost a prostřednictvím určitých formulí prováděli zasvěcení těch, kteří byli přijímáni do mystérií, a tento proces nazývali „pneumatická svatba“, kterou napodobňovali horní syzygie (tj. dvojice k sobě patřících aionů)

Ačkoli bojovníci proti gnosticizmu ze strany církve vždy pokládali za nutné odsuzovat většinu stoupenců libertunistické pseudo-gnóze a obviňovat je z kulticko-sexuálních výstředností, rituál svatební místnosti zůstal ušetřen těchto obžalob. Pozemská svatba se sice srovnává s nebeskou, ale tato posledně zmíněná je „neposkvrněná“, čili posvátná. „Její smysl byl jasný: předjímat konečné sjednocení s plé- rómatem, které si představovali jako svatební síň, a svátostně jej přijmout, ale nikoli sexuálním aktem nebo obřadním polibkem, jak bývalo zvykem předpokládat... To by odporovalo 'duchovnímu' pojetí této svatby.“ Je pravděpodobné, že obřad ve svatební místnosti byl celebrován jako jistý druh úmrtní svátosti, s pomazáním a recitací, a tato svátost byla „nejsvatější ze svátých“,

tedy významnější než všechny ostatní. Jakými obrazy a s jakou oddaností byla ozpěvována tato duchovní gnostická svatba, můžeme usuzovat ze „svatební písně“, která se nachází v apokryfních syrských Skutcích Tomášových. Tomáš, jenž zde vystupuje jako Ježíšovo dvojče, zpívá tuto píseň:

„Ta dívka je dcerou světla, přebývá v ní odlesk králů, její pohled je radostný a občerstvující, třpytí se v zářivé kráse.

Její svatební síň voní balzámem a všemi vůněmi, vydává sladkou libou vůni myrhy a kadidla, uvnitř jsou myrtové větvičky a vonící květy a svatební lože je ozdobeno rákosím. Obklopuje ji sedm družbů, které si sama vyvolila; i družiček má sedm, tančí kolem ní v tanečním rej. Dvanáct je těch, kteří jí posluhují a jež jsou jí poddáni. Jejich zrak se upírá k ženichovi, aby byli jeho pohledem osvíceni. Jemu budou ve věčné radosti navěky patřit a budou sedět na svatbě, k níž se shromáždí Mocní.

A budou dlít na hostině, jíž se Věční stanou hodni.

A napili se z jejího vína, které neprobouzí žízeň a žádost. A všichni velebí živoucího Ducha, Otce pravdy a Matku moudrosti. “

Tyto a podobné texty nám dovolují zachytit něco z nálady radostného očekávání, naděje i jistoty, v níž se gnostik již zde připojil k průvodu jediného velkého svatebního společenství, a nejenom jako host. Neboť stejně jako Moudrost, spoutaná temnou nevědomostí, do níž kdysi upadla, nakonec v podobě nebeské „Matky“ (Sofia-Achamot) našla svého Spasitele a Vykupitele, tak i duše gnostika Ine jako nevěsta ke svému ženichovi, andělovi. Skrze sjednocení s ním se pozvedá do vyššího světa, který je její pravou vlastí. A posvátný sňatek je skutečným výrazem duchovního děje. *Ve svátosti zasvěcení svatební síně mohli - ještě zde, na Zemi - předjímat ono posvátné sjednocení a prožít je v uchvacujícím vytržení mystéria: „Musíme se spojit v jedno. Přijmi nejprve milost skrze mě a ode mě. Zkrášli se jako nevěsta, která čeká na ženicha, abych se mohl stát tebou a ty mnou. Ať se ve své svatební síni usídlí sémě světla...“* To, co kdysi v posvátných sňatcích Předního Východu sloužilo v první řadě k zajištění plodnosti u lidí, zvířat a země, to se později - v raně křesťanské gnózi - úzce spojilo s náboženským zážitkem a spásou jednotlivce, který je součástí společenství (ekklesia) gnostiků. Sotva lze však přehlédnout rozdíl mezi tímto „společenstvím“, které má spíše exkluzivní rysy, a oním všezahrnujícím společenstvím, které je v Novém zákonu povoláno na Beránkovu svatbu.

Pokud byli badatelé dlouhý čas na pochybách, zda názory, téměř výlučně tlumočené protivníky gnóze z řad církve, skutečně odpovídají přesvědčení těch, kterých se to týkalo, prověření praxí dopadlo poměrně dobře. Toto prověření umožnil rozsáhlý nález rukopisů v r. 1945-46 v hornoegyptském Nag- Hammádí. Obsahoval malou, nicméně nádhernou knihovnu originálních gnostických spisů. Nález z Nag-Hammádí je tu třeba připomenout i proto, že tyto texty, jejichž předloha se datuje již do 2. století, popisují také svátost svatební místnosti. To je případ Filipova evangelia a malého spisu „Výklad o duši“. Podle Filipova evangelia závisí budoucí spása člověka velmi podstatně na tom, zda se uskuteční mystérium manželské ložnice.

Takto se začíná výstup duše do horní svatební místnosti. Neboť, jak se tu píše: *Ty, kteří se oděli dokonalým světlem, ty (nepřátelské) nadpozemské mocnosti nevidí a nemohou je zdržet. Ale toto světlo se obléká v „mystériu“, ve „sjednocení“.* A dál se praví:

Když se někdo stane dítětem svatební místnosti, přijme světlo. Když ho někdo nepřijme, dokud je v těchto místech (tj. v tomto světě), nebude je moci přijmout ani na jiném místě (tj. ve světelném světě plérómatu). Kdo přijme ono světlo (ve svatební místnosti), (při svém výstupu) nebude spatřen a zdržen.'

Gnostika tedy tíží obava, kterou se ovšem snaží zneškodnit; spočívá v tom, že by mu mocní nadpozemští protivníci mohli zabránit ve výstupu sedmi planetárními sférami. Aby mohl vejít do horní svatební ložnice, musí se chránit tajnými, účinnými hesly a „pečetěmi na ruku“. Pro gnostika Filipova evangelia, jenž byl rovněž blízko Valentinově škole, je důležité, že se mu daří gnostické pravdy převést v podobě symbolů do praxe kultu. Jak ukazuje toto evangelium, gnostik jasně rozlišuje mezi duchovní pravdou a skutečností na jedné straně a symbolickým „obrazem“ na straně druhé.

Gnostik je přesvědčen, že to, co se zde odehrává ve formě obrazů a podobenství, odpovídá skutečnému dění ve vyšším světě. Jinými slovy, rituálem manželské ložnice se vytváří skutečnost, která je v duchovním světě reálnou duchovní posvátnou svatbou.

Gnostický evangelista říká:

Pravda nepřišla na svět obnažená, nýbrž přišla v symbolech (typos) a v obrazech. On (tj. svět) by ji jiným způsobem nepřijal. Je znovuzrození a existuje obraz znovuzrození (tj. jeho symbolická korespondence). Je opravdu třeba znovu se zrodit v obraze. Co je zmrtvýchvstání a obraz v obraze? Je třeba, aby povstal. Manželská ložnice i obraz v obraze musí skrze obraz vejít v pravdu: to je náprava... Pán (činil) všechno v tajemství: křest a pomazání a eucharistie, spasení a manželská ložnice..."

A jelikož bylo veškeré úsilí o jasné, čistě duchovní ustanovení gnostické svatby zřejmě provázeno šokujícími zvyklostmi, bylo nutno stále znovu zdůrazňovat pravý charakter manželské ložnice a mystérijního rituálu, který se tam prováděl. Ve spisu „Výklad o duši“ z Nag-Hammádí, který je blízký Filipovu evangeliu, čteme:

Tu sestoupil ženich podle vůle Otce k ní (nevěště, tj. ke gnostikovi) do připravené svatební místnosti. On však vyzdobil svatební místnost. Neboť ona svatba není jako tělesná svatba, při níž ti, kteří se budou spolu pohlavně stýkat, se těší z tohoto aktu. Soužení chtějí nechat za sebou jako břemena a (slouží) jeden druhému. Zajisté, tato svatba není taková, ale když (uskuteční) sjednocení, stanou se jediným životem.

Takto pochopená spásná gnóze slouží k překonání odloučení člověka a Boha, zde nevěsty lidské duše a jejího ženicha Krista. Sjednocení s ním zaručuje Jediný život“, jehož ztělesněním je ve smyslu Janova evangelia Kristus. Symbolika posvátného sňatku slouží gnostikovi ke zpřítomnění této eschatologické události posledních časů a k jejímu prožití již nyní, protože gnostický Ježíš otevřel tuto cestu svým vtělením.

Při tom všem je pro gnostickou nauku o člověku podstatné (a není to pouze představa gnostiků), že duše má ženský charakter. Přijímá to, co se jí seshora dává, totiž Boží sperma, sémě světla. Přesto nelze mluvit o samospáse. „Ve zbožnosti mystérií, v gnostické nauce o ctnosti a neřesti... a nakonec v nauce o milosti vůbec má představa ženskosti duše velmi významný vliv.“

Když pomyslíme na to, že tato mystérijní gnóze, raně křesťanský gnosticizmus jako celek, byla „pra- vověrnou“ církví téměř beze zbytku vyhlazena, takže i bohatá, zčásti veřejná, zčásti tajná literatura byla dalekosáhle poničena¹⁴, nabízí se otázka, jak se gnostické myšlení - když se omezíme na naše speciální téma - mohlo vůbec dál rozvíjet. V následujícím textu se ani tak nezaměříme na popisování tradice, jejím prostřednictvím se k nám symbol posvátné svatby dostal; spíše chceme ve stručnosti upozornit na některé důležité jevy, skrze něž se prvotní fenomén mystérii coniunctionis neustále znovu projevoval.